

УДК 37(09) (477)

“МЕМУАРИ” В. Б. АНТОНОВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ СЕРЕДИНИ ХІХ ст.

Олександр БРОЯКОВСЬКИЙ (Кіровоград)

На основі автобіографічних споминів видатного громадського й наукового діяча В. Б. Антоновича показано стан розвитку освіти в Україні середини ХІХ століття.

Ключові слова: історія педагогіки, автобіографія, історичне джерело.

На основани автобиографических воспоминаний выдающегося общественного и научного деятеля В.Б. Антоновича показано состояние развития просвещения в Украине середины ХІХ столетия.

Ключевые слова: история педагогики, автобиография, исторический источник.

On the basis of the autobiographical reminds of the outstanding public and scientific researcher V.B. Antonovych is shown the state of the development of the education in Ukraine in the middle of ХІХ century.

Keywords: history of pedagogics, the autobiography, historical source.

Для того, щоб персоніфіковано, системно окреслити розвиток національної педагогічної думки України як нелінійний, багатомірний процес якісних змін через творчі біографії педагогів, чії погляди, переконання, ідеї стали рушійною силою загального процесу розвитку педагогічної науки, необхідно мати не лише методологічний інструментарій, але й відповідну джерельну базу. Зокрема, непересічний інтерес становить комплекс автобіографічних свідчень, що вийшов з-під пера видатних представників вітчизняної педагогіки. Саме вони засвідчують не тільки доробок того чи іншого педагога як індивідуального творця, але й показують його передусім як виразника думки й практики своєї епохи. Джерелознавчий підхід через призму аналітичної герменевтики (мистецтво розуміння, коментування, пояснення текстів) допомагає замінити традиційний, формалізований персоналістський підхід на конкретизований, полідіалогічний аналіз.

У контексті засвідченого особливо важливими видаються автобіографічні “Спомни” ідеолога громадського та національно-визвольного руху в Україні, одного з основоположників національної педагогіки В. Б. Антоновича (1834 – 1908 рр.). В останні роки спадщина вченого, який позиціонувався в науковій літературі переважно як історик, отримала більш повномасштабну реконструкцію й у сфері історії педагогіки [1]. *Мета* цієї статті полягає в розширенні джерельної основи дослідження педагогічного спектра діяльності вченого через призму його власних спостережень та оцінку характеру розвитку освіти на українських теренах.

Історія виникнення автобіографічних записок В. Б. Антоновича досить цікава й вимагає коментарів. За спогадами близьких до нього людей (Б. Багалій, К. Мельник-Антонович та ін.), він розпочав працювати над ними з 1897 року, на 63-му році життя [2, с. 5 – 14]. Саме цього року він отримав відрядження до Рима для наукової праці у Ватиканському архіві, де, власне, і написав перший уривок про антропологію свого походження. Писати далі свої спомни (про дитячі роки та початок навчання й виховання) він продовжив лише 1900 року. Третій уривок, що має назву “Наука домашня 1840 – 1844 рр.”, зберігся, але вже без указівок часу й місця його написання. Нарешті, уже не автентичні, а надиктовані Д. І. Дорошенку фрагменти “Спомнів” В. Б. Антоновича з’явилися уже напередодні його смерті 1908 року. Їхні публікація здійснювалася поетапно у “Літературно-науковому віснику” [3], доповнення в журналі “Україна” [4] і в завершальному вигляді українським правописом з коментарем та додатком К. Мельник-Антонович, у зібранні творів В. Антоновича [5]. У пострадянський час “Мемуари” були

передруковані В. Ульяновським та В. Коротким у збірнці “Сні України” без будь-яких змін з видання 30-х років [6]. Водночас, потрібно зауважити, що оригінал рукопису автобіографічних споминок, який зберігається у фонді В. Антоновича в Інституті рукописів Наукової бібліотеки ім. В. Вернадського, має деякі відмінності, насамперед у плані компоновки вкладки [7, арк. 1 – 40 зв.].

Автобіографічні уривки В. Антоновича торкаються дитячих та юнацьких літ, коли він захоплювався народолюбством, котре повстало було серед польської молоді, а далі – українським рухом, до якого він пристав на початку 60-х років XIX століття. У першому фрагменті, який називається “Антропология”, В. Антонович розвиває теорію ролі спадковості та генетичного фактора у вихованні. “Генеалогія, – констатує він, – це не лише прославлення роду, а інформація, скільки кожного чоловік отримав морального наслідку від своїх предків і як скористувався з цього наслідку – чи причислився до його збільшення чи до його поменшення” [6, с. 157]. Розповідаючи з іронією про своє шляхетське походження, Антонович наголошує на факторі впливу навколишнього середовища й тих цінностей, які йому постійно намагалися прищепити [6, с. 159].

З погляду загальної оцінки системної початкової освіти в середовищі дрібної, безземельної шляхти на Правобережній Україні, яка ще не встигла зросійщитися, більш насиченою видається друга частина споминок, присвячена його вихованню й навчанню. Антонович перераховує дисципліни, з якими він уперше ознайомився. Це була польська граматика й польська історія, загальна географія, катехізис і французька мова. Усі вони були традиційними атрибутами навчання в сім'ях польської шляхти. Цікаво, що ні про Україну, ні про Росію тут не було й згадки. Щодо самої педагогічної атмосфери, в якій опинився юнак, то вона була надзвичайно поверхова. “Учитель мій, – пише Антонович, – по правилам тодішньої педагогії, ніколи нічого не пояснював, а тільки зазначав в підручнику від – до – і віддавав мені книгу, яку я починав зубрити... Іноді пам'ять втримувала завдання, але часто й не ставало сил;... тоді учитель казав мені строгу нотацію за те, що я не хочу учитися...” [6, с. 9].

Менш інформативно насиченим видається опис часів навчання Антоновича в Одеській (Рішельєвській) гімназії. Він лише зазначає своє захоплення читанням та виділяє улюблені дисципліни, серед яких на першому місці значаться природничі (географія) та математичні (геометрія). Сильною стороною гімназійного навчання було вивчення іноземних мов, зокрема французької та німецької, а також латині. Саме завдяки їхньому засвоєнню й вільному володінню Антонович ознайомився з цілим пластом західноєвропейської раціоналістичної літератури, яка зрештою й визначила його світогляд.

Варто також зазначити, що суттєвими доповненнями до спогадів слугують також гімназійні твори Антоновича, які зберігаються в його архівному фонді (ІР НБУВ). Вони містять 8 творів з різної тематики: “Как я провожу день свой”, “Любовь к Отечеству”, “Одесса”, “Утро – лучшее время для занятий”, “Деревенская жизнь во время весны”, “Дерево” [8]. Їхній аналіз дає змогу оцінити весь спектр гуманістичних та патріотичних настанов, які вкристалізувалися в часи гімназичного навчання [9, с. 89].

У плані інформативно-педагогічної насиченості надзвичайно важливими видаються спогади Антоновича щодо організації першої в Києві “Української семирічної школи”, яка стала прелюдією для розгортання недільних шкіл. Українська семирічна школа, про яку оповідає автор споминок, мала завдання дорівнювати гімназійному курсові, була заснована 1859 року як цілком приватна, навіть конспіративна, без ніякого офіційного дозволу, організація. Товариство на чолі з Антоновичем утримувало школи своїм власним коштом, розподіливши між собою викладання усіх предметів. Вони ж самостійно складали програму навчання й відповідні підручники. Симптоматично, що вони писались тільки українською мовою. Рідною мовою велося також і викладання предметів. Антонович у мемуарах підкреслює, що саме цю школу не потрібно ототожнювати з недільною “новостроєнською”, яка виникла майже одночасно з “українською”, але вже в іншому районі Києва – на Подолі. Українська школа була щоденною, і до того ж значна частина учнів мешкала разом із своїми учителями, переважно з числа

студентів [6, с. 189].

Членн Київської Старої Громади вербували та постачали до неї учнів, вибираючи здібніших хлопців із селян українського походження, офіційно оформляючи їх наче для своєї послуги, а насправді вчили як своїх вихованців. У цій школі навчалися двоє родичів Т. Шевченка та ін. У такому вигляді школа проіснувала три роки, аж доки гімназія не звернула на неї увагу, коли 1862 року надійшло урядове скасування всіх недільних шкіл у Росії.

Доповненням інформації в мемуарах стосовно організації першої україномовної школи слугує лист Антоновича від 16 лютого 1889 року до священника Гната Немировського, з яким він мав дуже близькі стосунки. У листі повідомлялося, що студенти створили “маленьку компанію”, яка має намір видавати українською мовою різні з популярним вкладом книжки для сільських шкіл. Саме Антонович визначав їхню спеціалізацію: “Рід цих книг має бути написаним доступно, без будь-якого педантизму і складатися: 1) з азбуки для первинного читання; 2) з хрестоматії українських письменників; 3) з української граматики; 4) з арифметики; 5) з географії; 6) з історії загальної; 7) історії України; 8) з історії біблейських заповідей” [10, с. 21].

Відомо, що по закінченні історико-філологічного факультету Київського університету В. Антонович уже офіційно займався вкладацькою діяльністю. Протягом трьох місяців працював кандидатом-педагогом у Першій київській гімназії, де навчав латини, а в 1862 – 1863 і 1864 – 1865 роках вкладав загальну історію в Київському кадетському корпусі. Але обставини й характер його офіційної педагогічної праці в “Споминках” не висвітлюється. Автор лише зазначає русифікаторські тенденції тогочасної системи гімназійного навчання.

Отже, не зважаючи на фрагментарність вкладки, мемуари В. Антоновича слугують важливим збірником свідчень з історії зародження національної української школи та вказують на його роль у цьому процесі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василюк О. До педагогічної діяльності Володимира Антоновича (приватні виклади) // Третя академія імені професора В.Б. Антоновича. – К., 1996. – С. 90–101; Побірченко Н.С. Антонович В.Б. // Українська педагогіка в персоналіях. За ред. О.В. Сухомлинської. – Кн. I. – К.: Либідь, 2005. – С. 421–432; Кіян М.О. Національний контекст педагогічної діяльності В.Б. Антоновича // Рідна школа. – № 6. – С. 121–128.
2. Багалій Д. Матеріали для біографії В.Б. Антоновича. – К., 1929. – С. 5–14.
3. Літературно-науковий вісник. – 1908. – Кн. VII. – С. 1–17; Кн. VIII. – С. 193–204; Кн. IX. – С. 387–407.
4. Україна. – 1924. – №№ 1–2. – С. 151 – 166.
5. Антонович В.Б. Твори. – К., 1932. – Т. 1. – С. 3 – 61.
6. Сім'я України: Володимир Боніфатійович Антонович. У 3-х томах. – К.: Заповіт, 2007. – Т. 1. – С. 157 – 180.
7. Антонович В.Б. Спогади про дитинство і молоді роки // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України (далі ІР НБУВ). – Ф. I. – Сир. 7908. – Арк. 1–40 зв.
8. ІР НБУВ. – Ф. I. – Сир. 7907. – Арк. 1–14 зв.
9. Ващенко В. З рукописної спадщини В. Антоновича (до вивчення наукової цінності гімназичних творів В.Б. Антоновича) // Третя академія імені професора В.Б. Антоновича. – К., 1996. – С. 86–89.
10. Левницький О. Сторінка життя В.Б. Антоновича // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Кн. 4. – С. 19 – 21.

ВІДОМОСТЬ ПРО АВТОРА

Брояковський Олександр Вікторович – викладач кафедри педагогіки КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: історія педагогічної освіти в Україні XIX ст.